

РЕКОНСТРУКЦІЯ КОРДОЦЕНТРИЧНОЇ ПАРАДИГМИ В УКРАЇНСЬКІЙ КЛАСИЧНІЙ ФІЛОСОФІЇ: ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ І ТЕРМІНОЛОГІЧНІ ПОЯСНЕННЯ

Засновник історії української філософії як наукової дисципліни Д. Чижевський визначає українську філософію наступним чином: українська філософія є філософією серця. Він обґрунтовує свою тезу такими аргументами: 1) “безумовною рисою психічного укладу українця є емоціоналізм” (1;17); 2) “емоціоналізм виявляється у високій оцінці життя почуття. Почуття, емоція оцінюється навіть як шлях пізнання (Гоголь, Юркевич)”; 3) “Філософія серця (Юркевич) є характеристична для української думки”; 4) “ця “філософія серця” має й інший сенс, – в людськiм душевнiм життi глибше нiж свiдомi психiчнi переживання служить їх основа – “серце”, найглибше в людинi, “безодня” яка породжує з себе і зумовлює собою, так би мовити “поверхню” нашої психіки (Сковорода, Гоголь, Юркевич, Куліш)” (1; 19).

Лінію аргументації Д. Чижевського і, одночасно, його методологічну лінію продовжує І. Мірчук та С. Ярмусь “У світосприйманні, а тим самим у філософії українців, – стверджує І. Мірчук, – переважають емотивні елементи над раціональним” (2; 3509). С. Ярмусь, застосовуючи модерну термінологію, стверджує те саме. Він вважає, що кордоцентризм (cordis – серце і centrum – центр), тобто емоціоналізм в термінології Д. Чижевського, “становить невідлучну частину самої істоти української людини” (3; 403) і тому, на його думку, “філософія українських мислителів – кордоцентрична, а ширшому обсязі – антропоцентрична, або така, яка зосереджується на переживаннях і на досвіді людської істоти”, але, підкреслює С. Ярмусь, “з наголосом на кордоцентризмі”, тобто на провідній ролі людського серця (3; 412).

Сучасний дослідник історії української філософії Т. Закидальський, кваліфікуючи окреслену вище методологічну лінію як нерозроблену і сумнівну (4; 128), спростовує тезу Д. Чижевського, висунувши антитезу: українська філософія не є філософією серця “теза, що українська філософія “кордоцентрична”, – зауважує він, –

30. Гудрик-Кларк Н. Окультные корни нацизма: Тайные арийские культы и их влияние на нацистскую идеологию / Пер. с англ. – СПб.: Евразия, 1996. – 244 с.
31. Лаврова А.А. Ницше // Современная западная философия: Словарь / Сост. В.С. Малахов, В.П. Филатов. – М.: Политиздат, 1991. – С.211-214.
32. Соболев О.М. Постмодерн і майбутнє філософії. – К.: Наук. думка, 1997. – С. 187.
33. Велл Д. От священного к светскому / Пер. с англ. // Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, С.Д. Руткевич. – М.: Аспект-Пресс, 1996. – С. 699-702.
34. Михайлов М. Великий катализатор: Ницше и русский неоидализм // Иностранная литература. – 1990. – Ч.4. – С. 197-204.
35. Горичева Т.О. О религиозности в постмодернизме // Горичева Т. Христианство и современный мир. – СПб.: Алетейя, ТО “Ступени”, 1996. – С. 43-59.
36. Сорокин П.А. Глобальные тенденции нашего времени /Пер. с англ. Сост. И предисл. Т.С. Васильевой. – М.: Наука, 1997. – 351с.
37. Маркузе Г. Одномерный человек: Исследование идеологии Развитого Индустриального Общества/ Пер. с англ., пред. и прим. А. Юдина, под ред. А. Жаровского. – М.: РЕФЛ-бук, 1994. – 368 с.

The author has analyzed the late-modernistic renaissance of paganish principles (or the neopaganism as the philosophical line of Nietzsche - Lawrence- Markuse- de Benoist- Castaneda- Naranjo- Argjielles- Meadows and others) as the paradigm of existence between the Modern Society and the Nature in the 70 – 90 s of 20 th century.

не витримує критики. По-перше, тому, що тема серця обмежена лише до кількох мислителів. По-друге, тому, що навіть в тих кількох мислителів вчислених Д. Чижевським це не головна тема їх міркувань й, нарешті, тому, що ці мислителі не складають філософської традиції: їх вчення про серце не пов'язані між собою і кожний з них підходить до цієї теми з іншої перспективи і з іншою метою" (5; 95). Отже, є два діаметрально протилежні визначення української філософії: визначення Д. Чижевського (українська філософія є філософією серця) і визначення Т. Закидальського (українська філософія не є філософією серця). Ці два визначення, виступаючи як теза і антитеза, утворюють ключову проблему української філософії.

Осмилюючи цю багатоаспектну проблему, необхідно звернути увагу на такий її аспект. Д. Чижевський, І. Мірчук та С. Ярмусь були одностайні в тому, що українська філософія серця як феномен існує, але не мали ясного і чіткого уявлення про те, що саме існує. З контраргументів Т. Закидальського, висунутих ними проти аргументів Д. Чижевського, випливає, що українська філософія серця не є "інтелектуальною або філософською традицією". Але Т. Закидальський нічого не говорить про те, чим же тоді українська філософія серця є.

Відповідь на те запитання дає С. Кримський. Українська філософія серця, стверджує він, є архетипом української культури. Цей архетип, на його думку, розкривається по-різному" як принцип індивідуальності та орган відчуття Бога (Юркевич); як мікросвіт, вираження внутрішньої людини, основа людяності (Г. Сковорода); як шлях до ідеалу та гармонії з природою (Т. Шевченко); як джерело надії, передчуття, провидіння (П. Куліш); як ключ до "господарства душі", її мандрівок у вічність, сферу добра і краси (М. Гоголь)" (6; 79).

Теза С. Кримського цілком слушна щодо української культури, потребує конкретизації стосовно української філософії. Власне, у ній є ключ для вирішення даної проблеми. Цим ключем є поняття "архетип". Ось, що пише з цього приводу відомий знавець архетипів К. Юнг: "Платон... надзвичайно високо цінить архетипи як метафізичні ідеї, як "парадигми" або моделі, тоді як реальні речі вважає лише копіями цих /взірцевих ідей. Середньовічна філософія – від

Св. Августина, у якого я запозичив ідею архетипа, до Мальбранша і Бекона в цьому відношенні все ще стоїть на платформі Платона" (7; 65). З наведеної цитати випливає, що поняття "архетип" перебуває у відношенні тотожності або рівнозначності з поняттями "метафізична ідея" і "парадигма". Тому теза Д. Чижевського: українська філософія є філософією серця може бути переформульована таким чином: філософія серця є парадигмою української філософії.

Українська філософія серця або українська кордоцентрична парадигма включає в себе наступні корінні принципи: 1) палаюче серце. Палаюче серце є любляче серце, серце, яке горить вогнем любові; 2) вищі цінності. Вищі цінності – це цінності, що складають смисл життя; 3) духовну любов. Духовна любов є переживання вищих цінностей. Вона єднає палаюче серце і вищі цінності між собою. "Ми народжуємося з любов'ю в серці", – стверджує Б. Паскаль і все наше життя, на думку М. Лосського; "рухається любов'ю до цінностей" (9; 182).

Кордоцентрична парадигма, тобто система корінних принципів, панує в певному колі українських мислителів, до якого входять Г. Сковорода, М. Гоголь, П. Юркевич, П. Куліш, і у певний час, а саме: у вісімнадцятому та дев'ятнадцятому століттях.

В основу української кордоцентричної парадигми покладено серце. Воно є наріжним каменем у фундаменті цієї парадигми.

"Серце" має подвійну логічну природу. Воно є символ і поняття одночасно. Але це одна метафізична сутність, вбрана у різний словесний одяг. Саме різний словесний одяг обумовлює відмінності між символом серця і поняттям серця. Тому аналізуючи серце як символ, що має смисл або значення, і як поняття, що має зміст та обсяг, потрібно паралельно використовувати операцію тлумачення і операцію визначення.

Тлумачення – це операція мислення, суть якої полягає в розшифруванні смислу, який стоїть за очевидним смислом, у розкритті рівнів значення, закладених у буквальному значенні (10; 18), а визначення – це операція мислення, яка розкриває зміст поняття (11; 156).

Використовуючи операцію тлумачення, дослідники теми серця П. Юркевич, П. Флоренський і Б. Вишеславцев виявили в ста-

розавітних і євангельських текстах п'ять значень символу серця. Серед них одне пряме, первинне, буквальне значення, а чотири непрямі, вторинні, алегоричні значення.

Серце є анатомічний орган. Таке перше, пряме, буквальне значення символу серця в Біблії.

Ритмічне скорочення серця є суттєвою ознакою органічного життя людини. За відсутністю пульсу констатують її смерть. Звідси ототожнення в Біблії серця з душею, яке ґрунтується на узагальнюючих міркуваннях про важливість діючого серця для життя людини (12; 74).

Серце є душа, таке друге, непряме, опосередковане, алегоричне значення символу серця в Біблії.

Згідно з Біблією, не тільки людина, але й кожна тварина і кожна річ має душу. Душа людини охоплює її зовнішній вигляд, голос і запах, її вчинки, звички, рід і навіть майно. Більше того, в Біблії тіло людини - це душа в її зовнішній формі (4; 130-131).

Серце є дух. Таке третє, непряме, опосередковане, алегоричне значення символу серця в Біблії.

Серцем в Біблії називають всю духовну сферу (13; 142), точку, із якої виходить і до якої повертається все духовне життя (14; 127).

Серце є центр. Таке четверте, непряме, опосередковане, алегоричне значення символу серця в Біблії.

В різних мовах і культурах серце має значення "стержня", "середини", "ядра" (15; 435). Таке саме значення має серце і в Біблії. Серце тут не лише центр тілесного, душевного і духовного життя, вісь на якій воно обертається (16; 73), а центр в усіх смислах (12; 63). В цьому розумінні Біблія говорить про "серце моря", "серце землі", "серце неба".

Серце є орган релігійного досвіду. Таке п'яте, непряме, опосередковане, алегоричне значення символу серця в Біблії. Біблія безперервно стверджує, що серце є орган для сприйняття Бога, Божого слова і Дарів Духа Святого, що з серця виливається Божественна любов (17, 274; 18, 21).

Якщо символ серця має п'ять різних смислів, то поняття серця має п'ять різних змістів. Їх можна виявити за допомогою операції визначення.

Серце є центр емоційних процесів. Такий зміст у поняття серця вкладають філософи та етнопсихологи-дослідники української духовності.

Як відомо, в структурі української психіки почуття - домінуюча функція, а воля і мислення - підпорядковані функції, тобто сфера почуттів в українській психіці переважає або панує над сферою волі і сферою мислення (19; 160), і таким чином є центром психічного життя української людини.

Разом з тим, типологічно, українська психіка є інтровертивною, тобто спрямованою всередину, на внутрішнє (20; 21; 1; 17) або, образно кажучи, всередині української психіки є магніт, який притягує емоційні процеси до себе, своєрідний центр тяжіння емоційних процесів. Тому сфера почуттів, центр психічного життя української людини, зміщена всередину, вглиб української психіки. Звідси зрозуміло, що біблійне вивчення про серце як центр душевного життя людини трансформувалося на ґрунті структурних і типологічних особливостей української психіки в уявлення про серце як центр емоційних процесів, як центр етичних, естетичних і релігійних переживань або, інакше кажучи, центр ціннісних переживань української людини. Так серце отримало нове, специфічно українське забарвлення, яке було виявлено і описане дослідниками української духовності Д.Чижевським, Є.Онацьким, О.Кульчицьким та багатьма іншими.

Серце є індивідуальність людини. Такий зміст вкладає у поняття серця П. Юркевич. Він вважає, що розум є спільний для всіх людей, а серце на протигагу розумові, виступає принципом, що означає собою індивідуальність людини (1; 147), точніше кажучи, індивідуальність людської особистості, на його думку, втілена не у формальній загальності розуму, як вважає І.Кант, а в переживаннях, почуттях і найтонкіших реакціях людського серця (21; 157).

Серце є позасвідоме. Такий зміст вкладає у поняття серця Д.Чижевський. Називаючи серце "позасвідомим", він не ототожнює філософське поняття "серця" і фройдівське поняття "Воно", поняття

“позасвідоме” і поняття “несвідоме”. “Воно”, як стверджує З. Фрейд “не визначає ніяких вартостей, не знає добра і зла, немає моралі” (22, 542), а серце, як вважає Д. Чижевський, навпаки, є осередком вартостей, осередком моралі. При цьому він посилається на Г. Сковороду, який на його думку, малює це “позасвідоме” не як нижче у порівнянні до “свідомого”, а як вище і глибше, не як джерело порушень і збочень у нормальному психічному житті, а як осередок усього доброго і світлого, не як темну і сліпу силу, а як силу провидчу і пророчу (1; 55).

Серце асоціюється в Д. Чижевського з усім світлим, чистим, високим, натомість “Воно” - з усім темним, брудним, низьким. Тому, кажучи, що серце є “позасвідоме”, він зауважує: скоріше “надсвідоме” ніж “підсвідоме” (1; 54). Слід зазначити, що “підсвідоме” в Д. Чижевського це лише друга назва “несвідомого”.

Серце є самість. Такий зміст вкладає у поняття серця Б. Вишеславцев. Він ототожнює біблійне поняття серця і юнгіанське поняття самості.

Для К. Юнга самість – центр особистості, закорінений не в особистому, а в колективному несвідомому (7; 153-154). Так само і для Б. Вишеславцева самість є центром особистості, є серцем. З цього приводу він заявляє: “розум і свідомість не є вище в людині: ірраціональна і надсвідома самість є вища”. А далі каже: “символ” серця” вказує на цю таємничу глибину” і завершує свою думку таким висновком: “самість” є захищеного серця людина” (17; 285).

Як бачимо, позиція Б. Вишеславцева частково збігається з позицією Д. Чижевського. Для Д. Чижевського серце є “надсвідоме”, а для Б. Вишеславцева “надсвідома самість”. Такий збіг можна пояснити тим, що і Д. Чижевський і Б. Вишеславцев розглядали феномен серця в рідні психології несвідомого. Різниця між ними в тому, що Д. Чижевський, визначає поняття “серця”, відштовхувався від фрейдівського поняття “Воно”, а Б. Вишеславцев, при визначенні поняття “серця” посилався на юнгіанське поняття “самість”.

Теза Б. Вишеславцева про те, що серце є самість викликала критику з різних сторін. В. Зеньківський у праці “Принципи православної антропології” критично зауважував: “Вишеславцев ототожнює поняття серця і поняття “самості”, а це явно розходиться із

словами Спасителя” (13; 142). М. Реріх і О. Реріх у “Живій Етиці” також не погоджуються з тезою Б. Вишеславцева. Вони категорично заявляють: “не самість живе в серці, а загальнолюдяність” (23; 240).

Серце є місце дотику двох світів. Такий зміст у поняття серця вкладає С. Франк. Схожу думку раніше висловлював Б. Вишеславцев, коли визначав, що “серце є точка дотику з Божеством” (12; 78). Але С. Франк цю думку розвиває і поглиблює.

Серце для нього є місце дотику двох світів – емпіричного і вищого, або глибшого світу, світу Святині – “єдиний, - пише він, – досвідно доступний отвір, через який благодатні сили іншого світу можуть вливатися в світ емпіричний і діяти в ньому” (24; 431). Правда, визнає С. Франк, вступаючи в світ емпіричний і діючи в ньому, вищі, Благодатні сили підпорядковуються основоположним умовам буття цього світу “вони приреченні не тільки активно діяти, але й терпіти, їм судженні не тільки перемоги а й поразки” (24; 432).

Зміст який вкладає С. Франк у поняття серця, дуже близький до змісту, який вкладається в це поняття “Живою Етикою”. Якщо в С. Франка серце є “отвір”, який виникає в точці дотику двох світів, то в “Живій Етиці” серце є “мостом” між світами: “посередником з Світами вищими” (23; 251).

Цікаво, що в українській філософії серця також зустрічається поняття серця, яке за своїм змістом схоже на поняття серця С. Франка та “Живої Етики”. Зміст цього поняття П. Куліш вкладає не в логічну форму, а у форму поетичну і виражає такими словами:

*“Серце чисте, милостиве,
дар найкращий Бога,
найпевніша, найпростіша
до небес дорога...
мій храм у серці. Там я возхваляю,
кого, як звати, й на ім'я не знаю”* (25; 441).

Серце, таким чином, має дві форми: воно є символ і поняття та біля десяти різних змістів: воно є анатомічний орган, душа, дух, центр, орган релігійного досвіду, центр емоційних процесів, індивідуальність людини, позасвідоме, самість, місце дотику двох світів.

Всі ці змісти, окрім самості, вкладаються у поняття серця українськими мислителями, які репрезентують українську кордоцентричну парадигму (4; 128-136). І тому здійснення максимально повної реконструкції цієї парадигми, на підставі виявлених і проаналізованих змістів поняття серця, є невідкладним завданням, яке сьогодні стоїть перед філософською україністикою.

1. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. – Мюнхен, 1983. - 176 с.
2. Мірчук І., Маркус В. Філософія // Енциклопедія Українознавства. Словникова частина. - Париж - Нью-Йорк, 1980. - Т.9 - С. 3509-3512.
3. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії // Збірник праць ювілейного конгресу у 1000-ліття хрещення Руси – України. - Мюнхен, 1988-1989. - С. 402-415.
4. Закидальський Т. Поняття серця в українській філософській думці // Філософська і соціологічна думка. – 1991. - №8. - С.127-138.
5. Закидальський Т. Досліди в діаспорі над історією української філософії // Філософська і соціологічна думка. - 1993. - №4. - С.83-100.
6. Кримський С. Архетипи української культури // Вісник Національної Академії Наук України. - 1998. - № 7-8. - С.74-87.
7. Юнг К.Г. Сознание и бессознательное. – СПб, 1997. - 544 с.
8. Поскаль Б. Рассуждение о любовной страсти // Философия любви. Антология любви. - М., 1990. - 4.2. - С.229-241.
9. Лосский Н.О. Условия абсолютного добра: Основы этики; Характер русского народа. - М., 1991 – 368 с.
10. Рикёр П. Конфликт интерпретаций. Очерки о герменевтике. - М., 1995. - 416 с.
11. Конверський А.Е. Логіка. - К., 1998. - 272 с.
12. Вишеславцев В.П. Сердце в христианской и индийской мистике // Вопросы философии. - 1990. - № 4. - С.62-74.
13. Зеньковский В. Принципы православной антропологии // Русское зарубежье в год тысячелетия крещения Руси. - М., 1991. - С.115-149.
14. Лосский В. Очерки мистического богословия Восточной церкви // Мистическое богословие. - К., 1991. - С.95-260.

15. Стрельцова Г.Я. Сердца метафизика // Русская философия: Словарь. – М., 1995. - С.435-438.
16. Юркевич П.Д. Сердце та його значення в духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого // Вибране. - К., 1993. - С.73-114.
17. Вишеславцев В.П. Этика преображенного зроста.; Вечное в русской философии. - М., 1994. - 368 с.
18. Потаева І. Про “Філософію серця” в працях Д.Чижевського // Філософська і соціологічна думка. - 1994. - № 5 - 6. - С. 18-28.
19. Кульчицький О. Основи філософії і філософічних наук.-Мюнхен-Львів.- 1995. - 164 с.
20. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К., 1992. - 168 с.
21. Абрамов А.И. Метафизика любви и философия сердца в русской философской культуре // Философия Любви. - М., 1990. - 4.1. - С.149-161.
22. Фрейд З. Вступ до психоаналізу. - К., 1998. - 709 с.
23. Живая Этика : Избранное.– М., 1992. - 414 с.
24. Франк С.Л. Духовные основы общества.; Смысл жизни.; С нами Бог; Свет во тьме; Русское мировоззрение. - М., 1992. - 511 с.
25. Чижевский Д. І. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). - Тернопіль, 1994. - 480 с.

The article is devoted to the history of formation and the essence of the problem of correlation of emotional and rational in the Ukrainian philosophy and apart from that a variant of decision of this problems is offered.